

ETIKOS DUOMENYS

I skyrius

Elgesys apskritai

§ 1. Būtinai ryšys tarp visumos ir dalies sąvokų yra vienas įprasčiausių doktrinos, kad visi koreliatai numato vienas kitą – kad neįmanoma mąstyti apie tėvą nemąstant apie vaiką ir kad negalima suvokti pranašesnio nesuvokiant žemesnio – pavyzdžių. Be pamatinės tiesos, kad neįmanoma suformuluoti visumos idėjos, neišskylant ją sudarančių dalių idėjai, ir kad neįmanoma suformuluoti dalies idėjos, neišskylant idėjai kokios nors visumos, kuriai ta dalis priklauso, yra ir išvestinė tiesa, kad teisinga dalies idėja neįmanoma be teisingos su ta dalimi koreliuojančios visumos idėjos. Esama keleto būdų, kuriais nepakankamas vieno iš šių dėmenų pažinimas lemia nepakankamą kito dėmens pažinimą.

Jei dalis suvokiama atsietai nuo visumos, ji pati tampa visuma – nepriklausomu esiniu, ir jos santykiai su visa esinija suprantami neteisingai. Be to, dalies dydis lyginant su visumos dydžiu bus suprstas neteisingai – nebent visuma bus ne tik suprantama kaip apimanti tą dalį, bet ir mąstoma visa savo apimtimi. Taip pat, jei neturėsime kokios nors sampratos apie visumą ir jos pasiskirstymą bei dydį, tinkamai nesuvoksime, kokią padėtį dalis užima kitų dalių atžvilgiu.

Tam, kad būtų galima suprasti dalį, pirmiausiai reikia suprasti visumą – ypač tada, kai dalis ir visuma, užuot buvusios susijusios tik statiškai, yra susijusios dinamiškai. Vežimo niekada nematęs laukinis negalės suprasti,

kam naudojamas ir kaip veikia ratas. Su mechaniniais įrenginiais nesusipažinęs kaimietis nesupras nei kur, nei kam naudojamas ekscentrinis diskas. Net ir mechanikas, jei niekad nebus matęs pianino vidaus, negalės suvokti jam rodomo slopintuvo funkcijos ar santykinės vertės.

Tačiau išsamiai suprasti visumą siekiant suprasti dalį labiausiai reikia tada, kai visuma yra organiška. Tarkime, kad apie žmogaus kūną nieko nežinanti būtybė aptinka atskirtą ranką. Net jei toji būtybė nesuklys ir nepalaikys jos tariama visuma, užuot suvokusi ją kaip dalį, vis tiek rankos struktūra bei santykiai su kitomis dalimis jai liks visiškai neaiškūs. Tikriausiai dar pavyktų nuspėti, kaip rankos kaulai ir raumenys veikia kartu, tačiau niekaip nepavyktų suprasti, kokią vietą ranka užima tos nežinomos visumos veikloje, be to, nepavyktų suprasti ten išsišakojusių nervų ir kraujagyslių, kurių kiekviena nurodo į tam tikrus centrinius organus. Rankos struktūros teorija implikuoja viso kūno struktūros teoriją.

Tas pat galioja ne tik materialiams, bet ir nematerialiems agregatams – agreguotiems judesiams, veiksams, mintims, žodžiams. Neįmanoma visapusiškai suprasti Mėnulio judėjimo, jei neatsižvelgiama į visos Saulės sistemos judėjimą. Šautuvo užtaisymo procesas, nežinant tolesnių su šautuvu atliekamų veiksmų, atrodo beprasmis. Sakinio fragmentas be likusios dalies, net jei ir nebus visai nesuprantamas, vis tiek nebus tinkamai suprstas. Nurėškite įrodymo pradžią ir pabaigą, ir likusioji dalis nieko nebeįrodys.

Ieškovo parodymai dažnai klaidina, kol greta nepateikti atsakovo parodymai.

§ 2. Elgesys yra visuma, ir tam tikra prasme tai yra organiška visuma – tarpusavyje priklausomų organizmo veiksmų agregatas. Etikos tiriama elgesio sritis ar aspektas yra šios organiškos visumos dalis, o šios dalies komponentai yra neatsiejamai susieti su likusia visuma. Šiuo metu manoma, kad moralė nekalba apie tokius veiksmus kaip židinio kurstymas, laikraščio skaitymas ar pietavimas. Atidaryti langą kambariui vėdinti ar apsvilkti apsiaustą, kai šalta, – manoma, kad tokie veiksmai neturi jokios etinės reikšmės. Tačiau visa tai yra elgesio dalys. Elgesį, kurį vadiname geru, ir elgesį, kurį vadiname blogu, kartu su elgesiu, kurį vadiname neutraliu, apima bendroji elgesio samprata. Etika yra visumos – bendrosios elgesio teorijos – dalis, ir ši visuma turi būti suprasta pirmiau, nei gali būti suprasta jos dalis. Apsvarstykime šį teiginį atidžiau.

Pirmiausia, kaip turėtume apibrėžti elgesį? Jis nėra tas pat, kas veiksmų agregatas, nors skirtumai ir nedideli. Priepuolio ištikto epileptiko veiksmai bei į juos panašūs nėra įtraukiami į mūsų elgesio sampratą: į šią sampratą nepatenka betiksliai veiksmai. O žinodami, kas į ją nepatenka, mes kartu suprantame, kas į ją patenka. Gaunamas elgesio apibrėžimas, kad tai arba prie tikslo priderinti veiksmai, arba veiksmų priderinimas prie tikslo – nelygu, ar mes svarstome apie jau suformuotą veiksmų korpusą, ar mąstome tik apie jų formą. Be to, reikia manyti, kad plačiausia elgesio samprata apima bet kokį veiksmų priderinimą prie tikslų, nuo paties paprasčiausio iki paties sudėtingiausio, kad ir kokia būtų jo ypatingoji prigimtis, ir nesvarbu, ar priderinimai svarstomi atskirai, ar kaip visuma.

Taip atskyrę elgesį apskritai nuo kiek didesnės visumos, kurią sudaro veiksmai apskritai, iškelkime klausimą, kaip yra įprasta skirti etikos požiūriu vertinamą elgesį nuo likusio elgesio. Kaip sakyta, didelė dalis kasdienio elgesio yra neutrali. Ar šiandien eiti prie krioklio, ar pasivaikščioti pajūriu? Šiuo atveju tikslai yra etikos požiūriu neutralūs. Jei eisiu prie krioklio, ar keliauti per viržyną, ar takeliu per mišką? Šiuo atveju priemonės yra etikos požiūriu neutralios. Dauguma dalykų, daromų diena iš dienos, neturėtų būti vertinami kaip geri ar blogi nei pagal jų tikslus, nei pagal priemones.

Ne mažiau aišku, kad perėjimas nuo neutralių veiksmų prie gerų ar blogų veiksmų yra laipsniškas. Jei kartu eitų draugas, jau matęs pakrantę, tačiau dar nematęs krioklio – tuomet vieno ar kito tikslo pasirinkimas nebebūtų etikos požiūriu neutralus. Ir jei krioklį pasirinkus mūsų tikslu kelias per viržynus būtų per ilgas jo jėgoms, o trumpesnis kelias per mišką toks nebūtų – tai priemonių pasirinkimas nebebūtų etikos požiūriu neutralus. Vėlgi, jei tikėtina, kad pasirinkęs vieną, o ne kitą maršrutą aš pavėluosiu į susitikimą, arba jei einant ilgesniuojų keliu tokia grėsmė kyla, o trumpesniuojų ne – tai vieno ar kito tikslo arba priemonės pasirinkimui suteikiamas etinis aspektas dar kitu būdu. O jei susitikimas yra ganėtinai svarbus, labai svarbus arba net gyvybės ar mirties klausimas man arba kitiems, tai etinis aspektas ryškėja vis labiau. Šie pavyzdžiai pakankamai parodo, kad elgesys, apie kurį moralė nekalba, gali pamažu ir įvairiais būdais tapti moraliau arba amoraliau.

Tačiau tam, kad galėtume moksliskai suprasti etikos požiūriu vertinamus elgesio būdus, turime moksliskai suprasti elgesį, savo aprėptimi gerokai pranokstantį nurodytuosius pavyzdžius. Visapusiško elgesio

supratimo negausime apsvartę tik žmonių elgesį – turime jį laikyti visoms gyvoms būtybėms būdingo universalaus elgesio dalimi. Juk šis elgesys neabejotinai atitinka mūsų apibrėžimą – prie tikslų priderinti veiksmai. Aukštesniųjų gyvūnų elgesys nuo žmogaus elgesio ir žemesniųjų gyvūnų elgesys nuo aukštesniųjų gyvūnų elgesio labiausiai skiriasi tuo, kad pirmieji veiksmus prie tikslų priderina santykinai paprastai ir nepilnai. Kaip ir kitais atvejais, taip ir čia turime tai, kas labiau išsivystę, aiškinti tuo, kas mažiau išsivystę. Visai kaip norėdami iki galo suprasti elgesio dalį, kuria užsiima etika, turime studijuoti žmogaus elgesį kaip visumą, lygiai

taip pat, norėdami suprasti žmogaus elgesį kaip visumą, turime jį tirti kaip dalį dar didesnės visumos, kurią sudaro gyvų būtybių apskritai elgesys.

Tačiau net ir ši visuma nėra suvokiama reikiamu pilnumu, kol tiriame tik šiuo metu mūsų aplinkoje besireiškiantį elgesį. Turime į savo sampratą įtraukti ir mažiau išsivysčiusį elgesį, iš kurio šis yra kilęs laikui bėgant. Turime manyti, kad dabar mūsų matomas visų rūšių sutvėrimų elgesys yra padarinys elgesio, iškėlusio visų tipų gyvybę iki dabartinių aukštumų. O tai tolygu sakymui, kad mūsų parengiamasis žingsnis turi būti elgesio evoliucijos tyrimas.

Versta iš: Herbert Spencer. *The Data of Ethics*. London and Edinburgh: Williams and Norgate, 1879, p. 1–7.

Iš anglų kalbos vertė filosofinio teksto vertimo seminaro* dalyviai:

Monika Čiblytė, Karolis Dambrauskas, Vilius Dranseika, Daina Habdankaitė, Romualdas Kacevičius, Rita Malikonytė-Mockus, Valda Paužuolytė, Jūratė Sabašinskaitė, Andrius Šimašius, Andrius Tamoševičius ir Julija Tuleikytė

* Filosofinio teksto vasaros vertimo seminarą pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-6-16).